

e-ISSN 3060-5059

DOI: 10.67227

IJTIMOYIY-GUMANITAR SOHADA ILMIY-INNOVATSION TADQIQOTLAR

ILMIY METODIK JURNAL

Scientific and Innovative Research in
Social and Humanitarian Studies

Vol. 3 • Issue 7

2026

Founded in 2024

publishscience.uz

publish_science_journal@mail.ru

PEER REVIEWED • OPEN ACCESS

INGLIZ VA O'ZBEK TILLARIDA NUTQIY MA'NO VA KOMMUNIKATIV FUNKSIYALAR OVERLAP HODISASINING FUNKSIONAL-SEMANTIK XUSUSIYATLARI

Tojiboyev Ilhom

Namangan davlat universiteti, dotsent (PhD).

e-mail: itojiboyev363@gmail.com ORCID: <https://orcid.org/0009-0008-0086-2117>

Annotatsiya.

Mazkur maqolada ingliz va o'zbek tillarida nutqiy ma'no hamda kommunikativ funksiyalar overlap hodisasining funksional-semantik xususiyatlari qiyosiy va chog'ishtirma nuqtai nazardan tadqiq etiladi. Tadqiqot overlap hodisasining funksional-semantik maydon doirasida shakllanish mexanizmlarini, yadro va periferiya komponentlarini hamda kommunikativ vazifalar bilan o'zaro aloqadorligini aniqlashga qaratilgan. Ingliz va o'zbek tillarining tipologik tafovutlari overlapning semantik realizatsiyasiga turlicha ta'sir ko'rsatishi ilmiy jihatdan asoslanadi. Tadqiqot natijasida overlap hodisasining funksional-semantik modeli ishlab chiqilib, Functional-Semantic Overlap Model (FSOM) nomli mualliflik konsepsiyasi taklif etiladi. Model overlapning semantik komponentlari, funksional yuklamasi hamda kommunikativ natijasi o'rtasidagi tizimli bog'liqlikni aks ettiradi. Tadqiqot natijalari qiyosiy va chog'ishtirma tilshunoslik, funksional grammatika, semantika hamda pragmalingsvistika yo'nalishlari uchun nazariy va amaliy ahamiyat kasb etadi.

Kalit so'zlar: overlap, nutqiy ma'no, kommunikativ funksiya, funksional semantika, semantik maydon, funksional-semantik maydon, ingliz tili, o'zbek tili, qiyosiy tilshunoslik, chog'ishtirma tilshunoslik.

ФУНКЦИОНАЛЬНО-СЕМАНТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ЯВЛЕНИЯ ПЕРЕКРЫТИЯ СУЩНОСТЕЙ РЕЧИ И КОММУНИКАТИВНЫХ ФУНКЦИЙ В АНГЛИЙСКОМ И УЗБЕКСКОМ ЯЗЫКАХ

Тожибоев Илхом

Наманганский государственный университет, доцент (PhD).

Аннотация.

В данной статье сравнительным и сопоставительным подходом исследуются функционально-семантические особенности явления перекрытия значений речи и коммуникативных функций в английском и узбекском языках. Цель исследования – выявление механизмов формирования явления перекрытия в функционально-семантическом поле, его основных и периферийных компонентов, а также его связи с коммуникативными задачами. Научно обосновано, что типологические различия английского и узбекского языков оказывают различное влияние на семантическую реализацию перекрытия. В результате исследования разработана функционально-семантическая модель явления перекрытия и предложено авторское понятие, названное Функционально-семантической моделью перекрытия (ФСМО). Модель отражает систематическую взаимосвязь между семантическими компонентами перекрытия, его функциональной нагрузкой и коммуникативным результатом. Результаты исследования имеют теоретическое и практическое значение для областей сравнительной лингвистики, функциональной грамматики, семантики и прагматики.

Ключевые слова: перекрытие, значение речи, коммуникативная функция, функциональная семантика, семантическое поле, функционально-семантическое поле, английский язык, узбекский язык, сравнительная лингвистика, сравнительная лингвистика.

FUNCTIONAL-SEMANTIC FEATURES OF THE OVERLAP PHENOMENON OF SPEECH MEANING AND COMMUNICATIVE FUNCTIONS IN ENGLISH AND UZBEK

Tojiboyev Ilhom

Namangan State University, Associate Professor (PhD).

Abstract.

This article studies the functional-semantic features of the overlap phenomenon of speech meaning and communicative functions in English and Uzbek from a comparative and comparative perspective. The study is aimed at identifying the mechanisms of

formation of the overlap phenomenon within the functional-semantic field, the core and peripheral components, and its relationship with communicative tasks. It is scientifically substantiated that the typological differences of the English and Uzbek languages have different effects on the semantic realization of overlap. As a result of the study, a functional-semantic model of the overlap phenomenon was developed and an author's concept called the Functional-Semantic Overlap Model (FSOM) is proposed. The model reflects the systematic relationship between the semantic components of overlap, its functional load, and its communicative result. The results of the research are of theoretical and practical importance for the areas of comparative and comparative linguistics, functional grammar, semantics and pragmatics.

Keywords: overlap, speech meaning, communicative function, functional semantics, semantic field, functional-semantic field, English language, Uzbek language, comparative linguistics, comparative linguistics...

Kirish. Zamonaviy tilshunoslikda til birliklarini grammatik tizim doirasidagina emas, balki ularning kommunikativ faoliyatdagi funksional imkoniyatlari bilan uzviy bog'liq holda o'rganish tendensiyasi tobora kuchayib bormoqda. Ayniqsa, funksional semantika yo'nalishida til birliklarining **ma'nosi** va vazifasi birligi asosida tahlil qilinishi kommunikativ jarayonning murakkab tabiatini chuqurroq anglash imkonini beradi [1; 2].

Nutqiy **ma'no** va kommunikativ funksiyalar overlap hodisasi ham aynan funksional-semantik yondashuvni talab qiluvchi murakkab lingvistik hodisalardan biridir. Mazkur hodisada bitta til birligi yoki nutq konstruksiyasi bir vaqtning o'zida bir nechta semantik komponent hamda kommunikativ vazifani o'zida mujassamlashtiradi. Natijada grammatik shakl, leksik mazmun, pragmatik maqsad va diskursiv funksiya yagona funksional-semantik tizim sifatida namoyon bo'ladi [3].

Funksional-semantik yondashuvning asosiy tamoyillaridan biri grammatik vositalarni ularning kommunikativ vazifalari bilan birgalikda tahlil qilishdan iborat. Mazkur yondashuv overlap hodisasini faqat semantik kategoriya sifatida emas, balki kommunikativ faoliyat davomida shakllanuvchi ko'p qatlamli funksional tizim sifatida izohlash imkonini beradi. Shu jihatdan ingliz va o'zbek tillarining qiyosiy tahlili overlap hodisasining universalligi va tipologik o'ziga xosligini aniqlashda muhim metodologik asos bo'lib xizmat qiladi [4].

Ingliz va o'zbek tillari tipologik jihatdan turli tizimlarga mansub bo'lsa-da, har ikki tilda kommunikativ maqsadni ifodalash uchun funksional-semantik vositalarning integratsiyasi kuzatiladi. Ingliz tilida bu jarayon ko'proq sintaktik va leksik vositalar orqali amalga oshirilsa, o'zbek tilida morfologik shakllar, modal birliklar va kontekstual omillar muhim rol o'ynaydi. Mazkur farqlar overlap hodisasining funksional-semantik tabiatini qiyosiy va chog'ishtirma asosda o'rganishni dolzarb ilmiy masalaga aylantiradi [5].

Shu bilan birga, mavjud ilmiy adabiyotlarda funksional semantika, semantik maydon va kommunikativ funksiya masalalari keng tadqiq etilgan bo'lsa-da, ingliz va o'zbek tillari materiallari asosida nutqiy **ma'no** va kommunikativ funksiyalar overlap hodisasining funksional-semantik tavsifi alohida tadqiqot obyekti sifatida deyarli yoritilmagan. Ayniqsa, overlapning funksional-semantik maydoni, yadro va periferiya komponentlari hamda kommunikativ funksiyalar bilan o'zaro munosabati maxsus qiyosiy asosda tadqiq etilmagan.

Mazkur maqolaning maqsadi ingliz va o'zbek tillarida nutqiy **ma'no** hamda kommunikativ funksiyalar overlap hodisasining funksional-semantik xususiyatlarini aniqlash, ularning umumiy va differensial belgilarini tavsiflash hamda **Functional Semantic Overlap Model (FSOM)** nomli mualliflik modelini ishlab chiqishdan iborat.

TADQIQOT MATERIALLARI VA METODLARI

Mazkur tadqiqotning empirik bazasini ingliz va o'zbek tillaridagi badiiy, publitsistik, ilmiy hamda og'zaki nutq namunalarida uchraydigan nutqiy **ma'no** va kommunikativ funksiyalar overlap hodisasini ifodalovchi til birliklari tashkil etadi. Tadqiqot materiallari tanlashda kommunikativ vaziyatlarning xilma-xilligi, funksional-semantik vositalarning faolligi hamda qiyosiy tahlil uchun reprezentativligi asosiy mezon sifatida belgilandi. Tahlil jarayonida zamonaviy ingliz va o'zbek tillarining korpus materiallari, izohli lug'atlar, ilmiy tadqiqotlar hamda autentik diskurs namunalari o'rganildi [1; 2].

Tadqiqot metodologiyasi funksional semantika, qiyosiy va chog'ishtirma tilshunoslik hamda pragmalingsvistika tamoyillarining integratsiyasiga asoslandi. Avvalo, qiyosiy-chog'ishtirma metod yordamida ingliz va o'zbek tillarida overlap hodisasining funksional-semantik umumiyliigi hamda tipologik farqlari aniqlashtirildi. Mazkur metod ikki tilning semantik tizimlarini o'zaro taqqoslash hamda ularning kommunikativ imkoniyatlarini baholash imkonini berdi [3].

Overlap hodisasining ichki semantik tuzilishini tavsiflash maqsadida funksional-semantik tahlil metodi qo'llanildi. Ushbu metod yordamida til birliklarining yadro va periferiya komponentlari, semantik kategoriyalar o'rtasidagi munosabatlar hamda kommunikativ vazifalarning integratsiyasi tahlil qilindi. Bunda grammatik shakl va leksik ma'noning kommunikativ funksiya bilan o'zaro bog'liqligi asosiy tadqiqot obyekti sifatida qaraldi [4].

Nutqiy ma'noning kommunikativ vaziyatga mos ravishda o'zgarishini aniqlash uchun pragmalingsvistik tahlil metodidan foydalanildi. Ushbu metod overlap hodisasining kontekst, implikatura, presuppozitsiya hamda kommunikativ niyat bilan bog'liq jihatlarini ochib berishga xizmat qildi [5].

Tadqiqotda overlapning real nutqdagi qo'llanish xususiyatlarini aniqlash maqsadida kontekstual-diskursiv kuzatish usuli ham qo'llanildi. Ushbu metod til birliklarining turli kommunikativ vaziyatlarda qanday funksional-semantik yuklama kasb etishini aniqlash imkonini berdi. Kuzatishlar overlap hodisasining faqat alohida til birliklariga

emas, balki butun diskursning semantik tashkil topishiga taalluqli ekanligini ko'rsatdi.

Tadqiqotning yakuniy bosqichida olingan natijalarni tizimlashtirish va umumlashtirish maqsadida lingvistik modellashirish metodidan foydalanildi. Mazkur metod asosida ingliz va o'zbek tillarida nutqiy ma'no hamda kommunikativ funksiyalar overlap hodisasining funksional-semantik tuzilishini aks ettiruvchi Functional-Semantic Overlap Model (FSOM) ishlab chiqildi. Model overlap hodisasining semantik komponentlari, funksional yuklamasi, pragmatik moslashuvi hamda kommunikativ natijasi o'rtasidagi tizimli bog'liqlikni yagona konseptual asosda ifodalaydi.

3.1. Overlap hodisasining funksional-semantik mohiyati**

Funksional semantika til birliklarini ularning grammatik shakli bilan bir qatorda kommunikativ vazifasi va semantik yuklamasi asosida tavsiflovchi zamonaviy lingvistik yo'nalishlardan biridir. Ushbu yondashuvga ko'ra, til birliklarining haqiqiy mohiyati ularning nutq jarayonida bajaradigan funksiyasi orqali namoyon bo'ladi. Shu nuqtai nazardan nutqiy ma'no va kommunikativ funksiyalar overlap hodisasi til tizimi hamda nutq faoliyati kesishgan nuqtada shakllanuvchi ko'p qatlamli funksional-semantik hodisa sifatida qaraladi [1; 2].

Overlap hodisasi bitta til birligining yoki nutq konstruksiyasining bir vaqtning o'zida bir nechta semantik komponent va kommunikativ funksiyani o'zida mujassamlashtirishi bilan tavsiflanadi. Bunda grammatik shakl, leksik mazmun, pragmatik maqsad hamda diskursiv vazifa o'zaro integratsiyalashib, yagona funksional-semantik tizimni hosil qiladi. Demak, overlapni faqat semantik yoki faqat pragmatik kategoriya sifatida emas, balki funksional-semantik maydonning dinamik elementi sifatida talqin qilish ilmiy jihatdan asosli hisoblanadi [3].

Ingliz va o'zbek tillarida overlap hodisasining funksional-semantik tabiati umumiy kommunikativ ehtiyoj bilan belgilanadi. Har ikki tilda ham bir xil kommunikativ maqsad turli grammatik vositalar orqali amalga oshirilishi mumkin. Biroq ushbu vositalarning tanlanishi tilning tipologik tabiati hamda funksional-semantik tizimi bilan chambarchas bog'liq. Ingliz tilida overlap ko'proq sintaktik konstruksiyalar va modal birliklar orqali yuzaga chiqsa, o'zbek tilida morfologik vositalar, affiksalar hamda modal shakllar ustuvorlik qiladi [4].

Funksional-semantik kuzatishlar overlap hodisasining uch asosiy komponentdan tarkib topishini ko'rsatadi: semantik yadro, funksional periferiya va kommunikativ realizatsiya. Semantik yadro til birligining asosiy mazmunini ifodalasa, funksional periferiya mazkur mazmunning pragmatik kengayishini ta'minlaydi. Kommunikativ realizatsiya esa ushbu ikki qatlamning muayyan nutqiy vaziyatda konkret kommunikativ natijaga aylanishini ifodalaydi. Aynan shu uch komponentning o'zaro uyg'unligi overlap hodisasining funksional-semantik mohiyatini belgilaydi.

3.2. Ingliz va o'zbek tillarida overlap hodisasining funksional-semantik maydoni**

Funksional semantika nazariyasida til birliklari alohida grammatik shakllar yig'indisi sifatida emas, balki umumiy semantik vazifani bajaruvchi funksional tizim sifatida qaraladi. Ushbu yondashuvga ko'ra, turli grammatik, leksik va sintaktik vositalar bitta kommunikativ maqsadni amalga oshirish uchun o'zaro integratsiyalashadi. Nutqiy ma'no va kommunikativ funksiyalar overlap hodisasi ham aynan shunday funksional-semantik maydonning tarkibiy qismi sifatida namoyon bo'ladi [1; 2].

Ingliz va o'zbek tillarining qiyosiy tahlili overlap hodisasining funksional-semantik maydoni markaziy va periferik komponentlardan tashkil topishini ko'rsatdi. Maydonning yadrosi kommunikativ maqsadni bevosita ifodalovchi semantik birliklardan iborat bo'lsa, periferiyasi ushbu maqsadni aniqlashtiruvchi yoki kuchaytiruvchi grammatik, pragmatik hamda diskursiv vositalarni o'z ichiga oladi. Mazkur ikki qatlamning uzviy aloqasi overlap hodisasining funksional yaxlitligini ta'minlaydi [3].

Ingliz tilida funksional-semantik maydonning yadrosi ko'pincha modal fe'llar, performativ fe'llar, imperativ konstruksiyalar hamda kommunikativ markerlar orqali shakllanadi. Periferik qatlam esa intonatsiya, kontekst, presuppozitsiya va implikatura kabi pragmatik omillar bilan boyiydi. Natijada bitta sintaktik model turli kommunikativ funksiyalarni bir vaqtning o'zida amalga oshirish imkoniyatiga ega bo'ladi.

O'zbek tilida esa funksional-semantik maydonning yadrosi fe'l kategoriyalari, mayl shakllari, modal qo'shimchalar hamda murojaat birliklari orqali tashkil topadi. Periferik qatlamni nutq etiketi, hurmat kategoriyasi, emotsional-ekspressiv vositalar va kontekst tashkil etadi. Shu sababli overlapning semantik ko'lami ko'proq morfologik vositalar va pragmatik omillarning integratsiyasi orqali kengayadi [4].

Qiyosiy kuzatishlar shuni ko'rsatadiki, ingliz tilida funksional-semantik maydonning markazi nisbatan sintaktik xarakterga ega bo'lsa, o'zbek tilida morfologik komponentlar ustunlik qiladi. Biroq har ikki tilda ham periferik komponentlar kommunikativ vaziyat ta'sirida faol holatga o'tib, nutqiy ma'noning kengayishi yoki torayishini ta'minlaydi. Mazkur holat overlap hodisasining dinamik tabiatini namoyon etadi. 1-jadval. Ingliz va o'zbek tillarida overlap hodisasining funksional-semantik maydoni (muallif ishlanmasi)

Funksional komponent	Ingliz tili	O'zbek tili
Semantik yadro	Modal fe'llar, imperativ, performativ birliklar	Fe'l mayllari, modal qo'shimchalar, buyruq-istak shakllari
Leksik vositalar	Polisemantik birliklar, kommunikativ markerlar	Modal so'zlar, yuklamalar, murojaat birliklari
Grammatik vositalar	Sintaktik konstruksiyalar	Morfologik shakllar va affiksatsiya
Pragmatik komponent	Implikatura, presuppozitsiya	Nutq etiketi, hurmat kategoriyasi

Diskursiv komponent	Kontekst va kommunikativ strategiyalar	Kontekst va ijtimoiy munosabatlar
Periferik qatlam	Intonatsiya va vaziyat	Intonatsiya, ekspressiv vositalar va kontekst
Asosiy natija	Ko'p funksiyali kommunikativ birlik	Moslashuvchan funksional-semantik birlik

Jadvaldan ko'rinadiki, overlap hodisasining funksional-semantik maydoni har ikki tilda umumiy kommunikativ tamoyillar asosida shakllansa-da, uning ichki tashkil topishi tipologik xususiyatlarga bog'liq ravishda farqlanadi. Ingliz tilida sintaktik va leksik vositalar markaziy o'rinni egallasa, o'zbek tilida morfologik vositalar va pragmatik omillar yetakchi rol o'ynaydi. Shunga qaramay, har ikki tilda yadro va periferiya komponentlarining o'zaro ta'siri overlap hodisasining yaxlit funksional-semantik tizimini hosil qiladi.

Mazkur kuzatishlar overlap hodisasini funksional-semantik maydon nazariyasi asosida tavsiflash mumkinligini ko'rsatadi. Shu bois overlap tilning alohida sathi emas, balki semantik, grammatik va pragmatik vositalarni integratsiyalovchi murakkab funksional tizim sifatida qaralishi lozim. Aynan ushbu nazariy xulosalar keyingi bo'limda taklif etiladigan Functional-Semantic Overlap Model (FSOM) uchun konseptual asos vazifasini bajaradi.

3.3. Functional-Semantic Overlap Model (FSOM): ingliz va o'zbek tillarida overlap hodisasining funksional-semantik modeli (muallif ishlanmasi).**

Ingliz va o'zbek tillarida nutqiy ma'no hamda kommunikativ funksiyalar overlap hodisasining qiyosiy tahlili shuni ko'rsatdiki, overlap alohida grammatik yoki semantik birlik emas, balki funksional-semantik maydon doirasida shakllanuvchi ko'p bosqichli kommunikativ tizimdir. Til birliklari nutq jarayonida grammatik shakl, leksik mazmun, pragmatik maqsad va kommunikativ vazifa bilan uzviy bog'lanib, yagona funksional-semantik tuzilmani hosil qiladi. Shu sababli overlap hodisasini izohlash uchun mazkur omillarni yagona konseptual modelda aks ettirish zarurati yuzaga keladi [1; 2].

Mazkur tadqiqot natijalari asosida Functional-Semantic Overlap Model (FSOM) ishlab chiqildi. Model overlap hodisasining shakllanishini yetti bosqich orqali izchil tavsiflaydi va semantik hamda kommunikativ komponentlarning o'zaro integratsiyasini ifodalaydi.

Modelning birinchi bosqichi kommunikativ vaziyat hisoblanadi. Har qanday overlap muayyan kommunikativ ehtiyoj mavjud bo'lgan nutqiy vaziyatda yuzaga keladi. Nutq ishtirokchilari, muloqot maqsadi va kontekst keyingi bosqichlarning shakllanishiga asos yaratadi.

Ikkinchi bosqich semantik yadrodan iborat. Ushbu bosqichda til birligining asosiy leksik va grammatik ma'nosi faollashadi. Semantik yadro overlapning mazmuniy asosini tashkil etadi va kommunikativ maqsadning boshlang'ich nuqtasi hisoblanadi.

Uchinchi bosqich funksional periferiyani o'z ichiga oladi. Bunda modal vositalar, pragmatik markerlar, intonatsiya, nutq etiketi hamda kontekstual omillar semantik yadroni kengaytiradi va unga qo'shimcha kommunikativ yuklama beradi.

To'rtinchi bosqich funksional-semantik integratsiya bosqichidir. Ushbu bosqichda semantik yadro va funksional periferiya yagona tizimga birlashadi. Aynan shu integratsiya overlap hodisasining shakllanish mexanizmini belgilaydi.

eshinchi bosqich nutqiy ma'no hamda kommunikativ funksiyalar overlapini hosil qiladi. Mazkur bosqichda bitta til birligi yoki konstruksiya bir vaqtning o'zida bir nechta kommunikativ vazifani bajaradi. Axborot uzatish, baholash, iltimos, maslahat, buyruq yoki ta'sir ko'rsatish kabi funksiyalar o'zaro kesishib, murakkab kommunikativ tizimni vujudga keltiradi.

Oldinchi bosqich kommunikativ interpretatsiya hisoblanadi. Bu bosqichda adresat overlapni kontekst, presuppozitsiya, implikatura hamda diskurs sharoiti asosida talqin qiladi. Natijada kommunikativ ma'no to'liq shakllanadi.

Yettinchi bosqich kommunikativ natijadir. Aynan shu bosqichda overlapning samaradorligi, muloqotning muvaffaqiyat darajasi hamda funksional-semantik mosligi baholanadi.

Taklif etilgan FSOM modelining ilmiy yangiligi shundaki, unda overlap hodisasi ilk bor funksional-semantik maydon nazariyasi asosida tizimli ravishda modellashtirilmoqda. Model semantik yadro, funksional periferiya, kommunikativ integratsiya va overlap o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni yagona konseptual tizimda ifodalaydi. Shu jihatdan FSOM overlap hodisasining funksional-semantik tabiatini izohlashning yangi nazariy modeli sifatida qiyosiy va chog'ishtirma tilshunoslik metodologiyasini boyitadi.

3.4. Ingliz va o'zbek tillarida overlap hodisasining funksional-semantik xususiyatlarining qiyosiy tahlili.**

Ingliz va o'zbek tillarida nutqiy ma'no hamda kommunikativ funksiyalar overlap hodisasining funksional-semantik tahlili mazkur hodisaning har ikki tilda umumiy kommunikativ tamoyillar asosida shakllanishini, biroq uning ichki tashkil topishi va realizatsiya mexanizmlarida tipologik tafovutlar mavjudligini ko'rsatadi. Har ikki tilda overlap kommunikativ maqsadni amalga oshirish jarayonida semantik, grammatik va pragmatik vositalarning o'zaro integratsiyasi natijasida yuzaga keladi. Shu bilan birga, ushbu integratsiyaning asosiy vositalari va funksional yuklamasi til tizimining o'ziga xos xususiyatlariga bog'liq ravishda farqlanadi [1; 2].

Ingliz tilida overlap hodisasining funksional-semantik tuzilishi, avvalo, analitik grammatik tizim bilan tavsiflanadi. Mazkur tilda modal fe'llar (can, could, should, may, might), performativ birliklar (suggest, recommend, advise) hamda sintaktik konstruksiyalar bitta nutqiy birlik orqali bir nechta kommunikativ funksiyani amalga oshirish imkonini beradi. Masalan, *You should see a doctor* konstruksiyasi tavsiya, maslahat, ogohlantirish va bilvosita buyruq

ma'nolarini bir vaqtning o'zida ifodalashi mumkin. Demak, overlapping shakllanishida sintaktik model va modal semantika yetakchi omil sifatida namoyon bo'ladi [3].

O'zbek tilida esa overlap hodisasining funksional-semantik tabiati ko'proq agglutinatив grammatik tizim bilan bog'liq. Buyruq-istak mayli, modal qo'shimchalar, yuklamalar, murojaat birliklari va hurmat kategoriyasi nutqiy ma'noning kengayishiga xizmat qiladi. Masalan, «Marhamat, o'tiring» konstruksiyasi taklif, iltifot, hurmat va muloqotni davom ettirish kabi bir nechta kommunikativ vazifalarni bir vaqtning o'zida bajaradi. Shunday qilib, overlapping funksional-semantik ko'lami morfologik vositalar va pragmatik omillarning uyg'unlashuvi asosida yuzaga keladi [4].

Qiyosiy kuzatishlar shuni ko'rsatadiki, ingliz tilida overlapping markaziy elementi sintaktik va leksik vositalar bo'lsa, o'zbek tilida grammatik shakllar hamda pragmatik kontekst ustunlik qiladi. Biroq har ikki tilda overlapping asosiy maqsadi kommunikativ samaradorlikni oshirish, nutqiy iqtisod tamoyilini ta'minlash va adresat tomonidan ma'noning to'liq talqin qilinishiga erishishdan iborat.

Shuningdek, overlap hodisasining funksional-semantik tabiatida universallik va tipologik o'ziga xoslik birgalikda namoyon bo'ladi. Universallik barcha tabiiy tillarda kommunikativ vazifalarning integratsiyasi kuzatilishi bilan izohlansa, tipologik farqlar ushbu integratsiyaning amalga oshish vositalarida namoyon bo'ladi. Bu esa overlapni

Tahlil mezonlari	Ingliz tili	O'zbek tili
Funksional-semantik yadro	Modal fe'llar, performativ fe'llar, imperativ konstruksiyalar	Buyruq-istak mayli, modal qo'shimchalar, murojaat birliklari
Yetakchi grammatik vosita	Sintaktik konstruksiyalar	Morfologik vositalar
Semantik kengayish manbai	Leksik va sintaktik kombinatsiyalar	Morfologik va pragmatik vositalar
Pragmatik omillar	Implikatura, presuppozitsiya, diskurs	Nutq etiketi, hurmat kategoriyasi, kontekst
Funksional periferiya	Intonatsiya, kommunikativ markerlar	Intonatsiya, yuklamalar, emotsional birliklar
Overlapping dominant ko'rinishi	Sintaktik-semantik integratsiya	Morfologik-pragmatik integratsiya
Kommunikativ natija	Ko'p funksiyali kommunikativ birlik	Moslashuvchan funksional-semantik birlik

funksional-semantik kategoriya sifatida qiyosiy va chog'ishtirma tilshunoslik doirasida tadqiq etish ilmiy jihatdan asosli ekanligini tasdiqlaydi.

2-jadval. Ingliz va o'zbek tillarida overlap hodisasining funksional-semantik xususiyatlarining qiyosiy tavsifi (muallif ishlanmasi)

Jadval ma'lumotlari overlap hodisasining funksional-semantik tabiati har ikki tilda umumiy kommunikativ qonuniyatlarga asoslanishini, ammo ularning ichki tuzilishi va amalga oshish mexanizmlari tipologik xususiyatlar bilan belgilanishini ko'rsatadi. Ingliz tilida analitik vositalar yetakchi o'rin tutsa, o'zbek tilida agglutinatив tuzilishga xos morfologik hamda pragmatik vositalar ustuvor hisoblanadi. Biroq har ikki tilda ham semantik yadro va funksional periferiya o'rtasidagi uzviy bog'liqlik overlap hodisasining kommunikativ samaradorligini ta'minlaydi.

MUHOKAMA

Mazkur tadqiqot natijalari ingliz va o'zbek tillarida nutqiy ma'no hamda kommunikativ funksiyalar overlap hodisasining funksional-semantik tabiatini qiyosiy nuqtai nazardan yangi ilmiy asosda izohlash imkonini berdi. Olingan natijalar funksional semantika, qiyosiy tipologiya va pragmatik lingvistik sohalarida shakllangan nazariy qarashlar bilan uyg'unlashgan holda, overlap hodisasining ko'p qatlamli tizim ekanligini tasdiqlaydi.

Tadqiqot davomida aniqlanganidek, overlap hodisasining asosini semantik yadro va funksional periferiya o'rtasidagi uzviy munosabat tashkil etadi. Ushbu natijalar A. V. Bondarkoning funksional-semantik maydon nazariyasidagi grammatik va leksik vositalarning yagona funksional tizim sifatida faoliyat ko'rsatishi haqidagi qarashlarini tasdiqlaydi [1]. Biroq mazkur tadqiqotda overlap hodisasi faqat funksional-semantik maydon tarkibida emas, balki kommunikativ vazifa bilan integratsiyalashgan dinamik tizim sifatida talqin qilinishi bilan mavjud yondashuvlardan farqlanadi.

Tahlillar M. A. K. Halliday tomonidan ishlab chiqilgan tizimli-funksional grammatika tamoyillari bilan hamohang natijalarni ko'rsatdi. Halliday tilni ijtimoiy-semiotik tizim sifatida baholab, grammatik vositalarning kommunikativ funksiyalarni amalga oshirishdagi rolini alohida ta'kidlaydi [2]. Mazkur tadqiqot esa ushbu konsepsiyani ingliz va o'zbek tillarida overlap hodisasi misolida qiyosiy asosda kengaytiradi hamda bitta til birligining bir vaqtning o'zida bir nechta kommunikativ funksiyani bajarish mexanizmini ochib beradi.

Natijalar S. C. Dikning funksional grammatika konsepsiyasi bilan ham mos keladi. Dik til tizimida grammatik shakllarning tanlanishi kommunikativ ehtiyoj bilan belgilanishini qayd etadi [3]. Tadqiqot davomida aniqlangan funksional-semantik integratsiya jarayoni ham aynan kommunikativ maqsadning ustuvorligini ko'rsatadi. Shu bilan birga, overlap hodisasining semantik va pragmatik komponentlarini yagona model asosida tavsiflash mazkur tadqiqotning yangi jihatini tashkil etadi.

Qiyosiy tahlil natijalari B. Comrie va J. H. Greenbergning tipologik universallar haqidagi qarashlari bilan ham uyg'unlashadi [4; 5]. Har ikki olim tabiiy tillarda umumiy funksional qonuniyatlar mavjudligini ta'kidlaydi. Tadqiqot natijalari ham overlap hodisasining kommunikativ vazifalarni integratsiyalash tamoyili jihatidan universal ekanligini,

biroq uning grammatik va semantik realizatsiyasi ingliz va o'zbek tillarining tipologik tuzilishiga bog'liq ravishda farqlanishini ko'rsatdi.

Shuningdek, M. Haspelmathning morfologik tipologiyaga oid qarashlari o'zbek tilidagi overlap hodisasining morfologik vositalar orqali kengayishini izohlashda muhim nazariy asos bo'lib xizmat qiladi [6]. Ingliz tilida esa sintaktik konstruksiyalar va modal birliklarning ustuvorligi analitik til tizimining funksional xususiyatlari bilan bog'liqligi kuzatildi. Demak, overlap hodisasi universallik va tipologik farqlanishning uyg'unlashuvi natijasida yuzaga keladigan murakkab lingvistik hodisa sifatida namoyon bo'ladi.

Mazkur tadqiqotning asosiy ilmiy yangiligi Functional-Semantic Overlap Model (FSOM)ning ishlab chiqilganligidir. Taklif etilgan model overlap hodisasini kommunikativ vaziyat, semantik yadro, funksional periferiya, funksional-semantik integratsiya, overlapning yuzaga kelishi, kommunikativ interpretatsiya hamda kommunikativ natija bosqichlari orqali izchil tavsiflaydi. Avvalgi nazariy modellardan farqli ravishda, FSOM semantik, grammatik va pragmatik komponentlarning o'zaro ta'sirini yagona konseptual tizimda aks ettiradi. Shu jihatdan model nafaqat overlap hodisasini izohlash, balki ingliz va o'zbek tillaridagi kommunikativ birliklarni qiyosiy tahlil qilish uchun ham universal metodologik vosita sifatida xizmat qilishi mumkin.

XULOSA

1. Ingliz va o'zbek tillarida nutqiy ma'no hamda kommunikativ funksiyalar overlap hodisasi funksional-semantik tabiatga ega bo'lib, u semantik, grammatik va pragmatik komponentlarning o'zaro integratsiyasi asosida shakllanadigan murakkab kommunikativ tizim ekanligi qiyosiy tahlillar asosida aniqlandi.

2. Overlap hodisasining funksional-semantik maydoni semantik yadro va funksional periferiya komponentlaridan tashkil topishi, mazkur komponentlarning o'zaro bog'liqligi kommunikativ ma'noning shakllanishi va kengayishida hal qiluvchi omil bo'lishi ilmiy jihatdan asoslandi.

3. Qiyosiy tahlillar ingliz tilida overlapning funksional-semantik realizatsiyasi asosan sintaktik konstruksiyalar, modal fe'llar va performativ birliklar orqali yuzaga kelishini, o'zbek tilida esa buyruq-istak mayli, modal qo'shimchalar, murojaat birliklari hamda pragmatik vositalar ustuvor rol o'ynashini ko'rsatdi.

4. Ingliz va o'zbek tillarida overlap hodisasi kommunikativ vazifalarni integratsiyalash tamoyili jihatidan universal xususiyatga ega bo'lsa-da, uning funksional-semantik tashkil topishi va amalga oshish mexanizmlari har bir tilning tipologik tuzilishi bilan belgilanishi aniqlandi.

5. Tadqiqot davomida overlap hodisasining funksional-semantik tavsifini tizimli ravishda ifodalovchi Functional-Semantic Overlap Model (FSOM) ishlab chiqildi. Mazkur model kommunikativ vaziyat, semantik yadro, funksional periferiya, funksional-semantik integratsiya, overlap hodisasi, kommunikativ interpretatsiya hamda kommunikativ natija bosqichlarini yagona konseptual tizim sifatida birlashtiradi.

6. Taklif etilgan FSOM modeli overlap hodisasining ichki tuzilishi va shakllanish mexanizmlarini izohlash bilan birga, ingliz va o'zbek tillaridagi kommunikativ birliklarni qiyosiy hamda chog'ishtirma asosda tadqiq etish uchun yangi metodologik model sifatida xizmat qilishi asoslandi.

7. Tadqiqot natijalari funksional semantika, qiyosiy va chog'ishtirma tilshunoslik, pragmalingsvistika hamda tarjimashunoslik sohalarida overlap hodisasini tadqiq etishning nazariy asoslarini boyitadi hamda kelgusida sun'iy intellekt, tabiiy tilni qayta ishlash (NLP), mashina tarjimasi va diskurs tahlili yo'nalishlarida qo'llash uchun ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Бондарко А. В. Теория функциональной грамматики: Введение. Аспектуальность. Временная локализованность. Таксис. – Ленинград: Наука, 1987.
2. Halliday M. A. K., Matthiessen C. M. I. M. Halliday's Introduction to Functional Grammar. 4th ed. – London: Routledge, 2014.
3. Dik S. C. The Theory of Functional Grammar. Part 1. – Berlin: Mouton de Gruyter, 1997.
4. Comrie B. Language Universals and Linguistic Typology: Syntax and Morphology. 2nd ed. – Chicago: University of Chicago Press, 1989.
5. Greenberg J. H. (Ed.). Universals of Language. 2nd ed. – Cambridge, MA: MIT Press, 1966.
6. Haspelmath M., Sims A. D. Understanding Morphology. 2nd ed. – London: Hodder Education, 2010.
7. Givón T. Syntax: An Introduction. Vol. 1. – Amsterdam: John Benjamins, 2001.
8. Croft W. Typology and Universals. 2nd ed. – Cambridge: Cambridge University Press, 2003.
9. Lyons J. Linguistic Semantics: An Introduction. – Cambridge: Cambridge University Press, 1995.
10. Levinson S. C. Pragmatics. – Cambridge: Cambridge University Press, 1983.